

*Боднарчук М. М.,
здобувач кафедри теорії та історії держави і права
Львівського державного університету внутрішніх справ*

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРИНЦИПІВ СВОБОДИ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК КАТЕГОРІЙ ПРАВА

Анотація. У статті проаналізовано правові концепти співвідношення принципів свободи та відповідальності. Встановлено, що в контексті суспільного розвитку напрям відповідальності скерований у бік її підвищення, а рівень такого підвищення відповідальності (оскільки відповідальність безпосередньо пов'язана із свободою) впливає і на процес подолання несвободи.

Ключові слова: принцип, свобода, відповідальність, право, філософія права.

Постановка проблеми. Терміни «свобода» та «відповідальність», що їх людина використовує у діяльності, трансформуються у невід'ємні складові її практичного життя. Поза їх наявності неможливо уявити собі сучасне правове, демократичне, цивілізоване суспільство та й саму людину. Термін «свобода» є доволі широким та багатозначним. У різних науково-гуманітарних словниках співвідноситься із такими поняттями, як «воля», «вільність», «необмеженість» набуваючи такого, для прикладу, змісту: відсутність тиску, як політичного, так і економічного, у суспільно-політичному житті усього суспільства, вільне існування кожного індивіда щодо вчинення того чи іншого вчинку на власний розсуд, реалізацію своїх можливостей без перешкод та заборон у будь-якій сфері чи галузі. Окрім того, як філософська категорія – це здатність усвідомлювати свої дії та приймати такі рішення, котрі б не суперечили законам розвитку природи та суспільства в цілому, здатність вільно приймати правильні рішення. Тому термін «свобода» завжди буде основною частиною людського буття, без якого людина втрачає свою сутність.

На відміну від свободи, термін «відповідальність» містить виключно імперативний характер, що усвідомлюється як вміння людини дослухатись до свого внутрішнього «я», або ж здорового глузду, чіткого дотримуватися законів природи, держави та суспільства. Це певний спосіб людини показати власну свідомість, що завжди характеризується об'єктивною стороною при вирішенні тих чи інших дій. Людина, яка відповідає за свої дії та усвідомлює всю значущість, у разі їх порушення, здатна забезпечити належний рівень усіх прав та інтересів не посягаючи, водночас, на свободу інших людей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичною основою для написання нашої наукової розвідки слугували наукові розвідки багатьох учених. Серед теоретиків, які зосереджували свою увагу над задекларованими нами питаннями, назвемо таких: Ж.-Л. Бертель, Н. В. Вітрук, В. К. Гришук, Г. Йонас, В. М. Лазарев, В. Г. Федорова, М. І. Фетухін та ін.

Мета наукової статті полягає у тому, щоб провести філософсько-правове дослідження співвідношень принципів свободи та відповідальності як категорій права.

Виклад основних положень. Розглядаючи принципи «свободи» та «відповідальності» в їхньому початковому значенні (виключно як філософських категорій), не потрібно оминати і їх безпосередній суспільно-політичний, соціокультурний і правовий вплив на формування громадянина. В юридичній сфері вже довгий час точиться дискусія як щодо

вузького, так і широкого інтерпретувань цих понять, що, безумовно, вплинуло на неоднозначність, багатовекторність їх трактування, власне, як категорій права. Тому, на нашу думку, цієї позиції потрібно дотримуватись і при деталізації герменевтичного підходу до визначень принципів свободи та відповідальності у правовій площині. Категорію свободи вживали виключно в позитивному праві для того, що показати становище особистості в суспільстві, а, отже, вся суть була закладена в працях давньогрецьких філософів і мислителів, більшість з яких відзначали, що людина може бути або вільною, або рабом.

Слушно відзначає Г. Йонас: «Існування людства незалежно від того, наскільки воно заслуговує цього та його ймовірним розвитком: існує обов'язкова, трансцендентна можливість цієї відкритості має зберігати суще. Саме збереження цієї можливості як універсальної відповідальності означає обов'язок до існування. З усією гостротою можна сказати: можливість того, щоб відповідальність була, і є найпершою складовою життєвого середовища» [1, с. 155]. Тобто, йдеться про характерність саме відповідальності впливати на формування суспільних відносин, як і на становлення демократичної та правової держави.

Найбільш широке та цілісне розуміння свободи – це поняття її фізичного виміру, що відображене у ст. 29 Конституції України: «Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканість» [2]. Право на свободу надається кожній особі самою природою і, безумовно, гарантується державою. Нині доводиться констатувати, що захист правового статусу особистості набуває все більшого значення, оскільки кожна людина прагне бути захищеною, вільною, наділеною всеосяжною свободою власних дій тощо. Тому для цього потрібно чітко та неухильне виконання правових норм, котрі діють у суспільстві.

Н. В. Вітрук відзначає: «Дотримання правових норм є дотриманням встановлених ними заборон. Насамперед потрібно в'ясувати співвідношення цих понять, їх загальні та особливі ознаки. Очевидно, що реалізація норм права не тотожна використанню закріплених ними прав і свобод громадян. Між цими поняттями є певні відмінності. Використання прав і свобод – це не тільки закріплення за громадянином точно окресленого і цілком конкретного права чи свободи, але й на безпосереднього використання цього права чи свободи та дійсне отримання цим громадянином конкретного блага, що й становить їх зміст» [3, с. 156]. У свою чергу, як зазначає Ж.-Л. Бертель, для того, щоб норми, які керують життям суспільства, утворювали струнку систему, вони повинні бути організовані відповідно до визначеного правопорядку, який вказує кожній нормі своє місце серед інших. По всій видимості, незважаючи на всю структурну різноманітність різних правових систем, завжди існує ієрархія правил. Ця ієрархія іноді може виступати головним елементом юридичної конструкції» [4, с. 160].

Це свідчить про те, що для ефективності юридичних норм наявним має бути правопорядок, що схематично можна зобразити у вигляді ієрархічних послідовних правил, кожне

із яких буде мати силу обов'язкової норми за рахунок відповідності з нормою найближчого з вищих рівнів. На вершині цієї піраміди, після таємничої фундаментальної норми, розташовується конституція, а тому, рухаючись по рівнях вниз, перебуває закон і звичай, регламенти і підзаконні юридичні акти, тощо.

Основною умовою ефективності правових норм у державі, а з ними і реалізації прав та свобод, є чітке їх дотримання. Для того, щоб сформувати громадянське суспільство з принципами непорушності людського життя та здоров'я, поваги честі та гідності, за основу потрібно брати виключно правові норми, які змогли б у повному обсязі регулювати та впливати на роботу суспільства та держави в цілому. Реалізація прав і свобод полягає у тому, щоб в процесі їхнього використання права і свободи громадян знаходили реальність, забезпечувалися у такий спосіб громадянам, які ними володіють і мають можливість задоволення інтересів, чи особистих, чи суспільних, чи державницьких.

М. І. Фетюхін пише: «Права людини потрібно розглядати як нормативну форму взаємодії індивідів, суспільства, держави, як, урешті, певну форму зв'язків, координацію їх вчинків і діяльності, попередження протиріч та ін. Саме через це такі права, як право на життя, свободу, честь та гідність, є необхідними умовами побудови людського життя та суспільства» [5, с. 6-7]. У такому випадку необхідно відзначити, що теоретичною основою діяльності держави її суспільства щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина є усвідомлення значущості свободи, як невід'ємної складової людського буття, а також його стержневою цінністю. Більше того, цей феномен людина усвідомила ще на початкових етапах формування суспільства як такого, хоча й потрібно було, щоб пройшов не один десяток чи навіть сотні років для цілковитого усвідомлення і визнання свободи та відповідальності за неї, якими їх прийнято трактувати сьогодні.

З попередніх часів відомо, що свободу розуміли, як певний стан свободи людської волі, що повинна бути необмеженою ніякими правилами та обов'язками для того, щоб зберігалася уся суть цього поняття. У широкому сенсі свобода – своєрідний спосіб людського буття, що проявляється через задоволення людиною власних потреб та інтересів. Кожна людина, яка володіє свободою, здатна бути творцем власного життя та жити відповідно до тих законів, котрі вона вважає більш прийнятними для неї самої. Що ж стосується вузького розуміння свободи, то йдеться виключно про суб'єктивну можливість людини і громадянина щодо вчинення дій і вчинків, що засновані на конституційних правах та свободах.

Розглядаючи проблематику співвідношення принципів свободи та відповідальності у контексті їх суто правового визначення, то необхідно зауважити, що саме природне право в його класичному розумінні охоплює поняття свободи, честі та гідності, право на життя – це ті права, котрі людина здобуває при своєму народженні і котрі ніхто не вправі порушувати. Для того, щоб більш ширше зрозуміти природу таких понять, як «свобода» та «відповідальність», вкрай слушно більш детально дослідити природне право, що є першоджерелом цих понять і права в цілому.

Загалом кажучи, державна відмова від дотримання і гарантування природної свободи та відповідальності своїм громадянам призводить до свавілля, а то й насильства чи навіть до спотворення людської природи. Це означає, що ті природні права, якими людина володіє, повинні сприйматися цілком дієвими та невід'ємними. Природний характер свободи та відповідальності кожного громадянина є запорукою формування

громадського суспільства, та розбудови демократичної і правової держави. В такому випадку нині актуалізується проблема пошуку гармонізації суспільства, держава та свободи в їх первинному та непорушному вигляді.

У контексті розгляду принципів «свобода» та «відповідальність» потрібно усвідомлювати й суть правової категорії. Більшість випадків науковці під правовою категорією схильні трактувати раціональне і цілісне зміцнення права, що дозволить полегшити його застосування в науці, побуті чи навіть у житті людини та громадянина. Себто, система правових категорій дозволяє усунути безлад і невизначеність фактів суспільного життя, оскільки при системному підході, який передбачає кваліфікаційні критерії та певні правила, вона досягається набагато легше. Крім того, необхідно також зауважити, що саме природні категорії є чинником схематизації права.

Для прикладу, окремі науковці схильні вирівнювати свободу, як один із основних принципів рівності, та відповідальність, як невід'ємну складову існування свободи, як регулятора суспільних відносин. Отже, якщо визнати факт, що поза свободою правова рівність не може реалізуватися, то ця умова повинна поширюватися і на відповідальність також [6, с. 13]. Тому реалізація свободи в суспільстві завжди буде пов'язана із відповідальністю, як базовою її характеристикою.

Ведучи мову про відповідальність, як частину права, потрібно зважати на те, що її феномен полягає у взаємозв'язку людини та певної сфери її діяльності. Тобто, осмислення відповідальності проходить через чіткі межі відносин особистості та держави, через протиставлення та поєднання їх інтересів. Ступень відповідальності, у такому випадку, безпосередньо залежить від ступеня ідентифікації дієвих суб'єктів у державі та їх власних інтересів з інтересами кожного громадянина, як і суспільства в цілому. Зрештою, такого роду дисбаланс інтересів у філософсько-правовому відношенні особистість-держава, позбавить процес державотворення зворотного зв'язку та контролю за діями влади з боку громадян. Механізм реалізації відповідальності у державі існує як наявність безперервного зв'язку, що залежить від реакції громадянського суспільства на дії влади та оцінки її ефективності. Відсутність такого зв'язку неодмінно свідчатиме про низький рівень відповідальності влади, а то й про її нівелювання узагалі, що простежувалося протягом десятиліть в українському суспільстві.

Висновок. Доводиться підсумувати, що принципи свободи та відповідальності є тими структурними елементами, без наявності яких не існуватиме ні громадянське суспільство, ні держава. Особа, котра володіє свободою дій є основним критерієм підтвердження розвитку суспільних відносин. Хоча й необхідно здавати собі справу з того, що, в окремих випадках, свобода може бути збудником регресу суспільства та держави, за умови відсутності належного контролю з боку держави, та, що є ключовим, відсутності відповідальності. Від моменту зародження суспільства розвивався належний ступінь свободи, через це, чим вищий рівень свободи, тим вищий рівень довіри з боку громадян до держави. Це пояснює взаємозв'язок людини і держави, в якому антропологічний чинник береться за основу. Що ж стосується відповідальності, то вона виражає сформованість свідомості, правосвідомості особи щодо вчинення дій, які не суперечать встановленим державою нормам. Громадянське суспільство, сформоване на основі принципів свободи та відповідальності, є основою запорукою побудови демократичної і правової держави. Кожен громадянин є відповідальним перед суспільством, а держава є відповідальною перед своїми громадянами.

Література:

1. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації / Ганс Йонас. – К.: Лібра, 2001. – 400 с.
2. Конституція України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
3. Витрук Н. В. Общая теория правового положения личности / Н. В. Витрук. – М.: Норма, 2008. – 210 с.
4. Бертель Ж.-Л. Общая теория права / Жан-Луи Бертель. – М.: Nota Bene, 2000. – 576 с.
5. Фетюхин М. И. Права человека: [учебно-методическое пособие] / М. И. Фетюхин. – Волгоград: ВолГУ, 2003. – 188 с.
6. Лазарев В. М. Принцип правового равенства и юридическая ответственность (проблемы методологии и теории взаимосвязи) / В. М. Лазарев, В. Г. Федорова. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2005. – 132 с.

Боднарчук М. М. Соотношение принципов свободы и ответственности как категорий права

Аннотация. В статье проанализированы правовые концепты соотношение принципов свободы и ответственности. Установлено, что в контексте общественного разви-

тия направление ответственности направлено в сторону ее повышения, более того, уровень такого повышения ответственности (поскольку ответственность напрямую связана со свободой) влияет и на процесс преодоления несвободы.

Ключевые слова: принцип, свобода, ответственность, право, философия права.

Bodnarchuk M. Correlation of the principles of freedom and responsibility as legal categories

Summary. The article analyzes the legal concepts of correlation of the principles of freedom and responsibility. It was established that in the context of social development, direction of responsibility is geared towards its increase. Moreover, the level of such an increase of responsibility (as the responsibility is directly linked with freedom) affects the process of overcoming the lack of freedom.

Key words: principle, freedom, responsibility, law, philosophy of law.